

อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา The Influence of Naga Beliefs Related to Buddhism in Cambodia

^{1*} ณ์ธีร์ ศรีดี Naddhira Sridee ^{2**} พระเมธีวราญาณ Phra Methivorayan

^{3***} พระมหามงคลกานต์ ฐิตธมฺโม PhraMaha Mongkolkan Dhitadhammo

^{4****} พระครูภาวนาวัดมนต์บั้งจิต PhraKhru Phawanawatthanbandit

^{5*****} พระจตุรงค์ อาจารย์สุโภ Phra Chaturong Acharasupo

^{1,2,3,4,5} คณะพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,2,3,4,5} Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

*First author, e-mail: kratai_im@yahoo.com

Corresponding author, e-mail: **methi424@gmail.com ***mongkholkan1977@gmail.com

****vipassanathai2557@gmail.com

*****jaturong.choo@mcu.ac.th

Received January 8, 2026; Revised January 22, 2026; Accepted: March 30, 2026

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพเกี่ยวกับแนวคิดและความเชื่อเรื่องพญานาคในชุมชนสองฝั่งแม่น้ำโขงในประเทศกัมพูชา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของพญานาคในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทพเจ้าแห่งน้ำ รวมทั้งวิเคราะห์อิทธิพลของความเชื่อนี้ต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนสองฝั่งโขง ประเทศกัมพูชาให้ความสำคัญกับพญานาคในฐานะ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้มีฤทธิ์อำนาจ โดยเชื่อว่าสามารถดลบันดาลความอุดมสมบูรณ์และสายฝนได้ ความเชื่อนี้สะท้อนผ่านพิธีกรรมต่างๆ รวมถึงงานสถาปัตยกรรมในวัดวาอารามที่มักปรากฏรูปปั้นพญานาค แสดงถึงความเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องพญานาคในกัมพูชามาจาก 3 กระแสหลัก ได้แก่ ความเชื่อพื้นถิ่นที่เชื่อว่าตนสืบเชื้อสายมาจากพญานาคตามตำนานพระทองนางนาค ความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์ที่มองพญานาคเป็นเทพเจ้า และความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่มองพญานาคเป็นผู้ปกป้องศาสนา สัญลักษณ์พญานาคจึงปรากฏในงานศิลปะและโบราณสถานต่างๆ เป็นเครื่องหมายแทนบรรพบุรุษ ความมงคล และความอุดมสมบูรณ์ ความเชื่อเรื่องพญานาคได้ผสมผสานเข้ากับวิถีชีวิตและศาสนาอย่างลึกซึ้ง ส่งผลต่อการปฏิบัติในพิธีกรรมต่างๆ ทั้งยังเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมที่สืบ

ทอดมาอย่างยาวนาน ได้แก่ การเรียกผู้ที่จะบวชว่า "นาค" สะท้อนให้เห็นถึงการผนวกความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับหลักพระพุทธศาสนาได้อย่างแนบเนียนและเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชุมชนสองฝั่งโขงตราบจนทุกวันนี้

คำสำคัญ: กัมพูชา; ชุมชนสองฝั่งโขง; พญานาค

Abstract

This qualitative research investigates the concepts and beliefs surrounding the Naga King in communities along both sides of the Mekong River and in Cambodia. Its objective is to study the role of the Naga King as a sacred being and a deity of water, as well as to analyze the influence of this belief on the communities' way of life and culture. The study found that: The communities along the Mekong River view the Phaya Naga as a powerful sacred entity, believing it can bring about abundance and rain. This belief is reflected in various rituals and architectural works in temples, where Naga statues are often found, signifying a connection to Buddhism. The belief in the Phaya Naga in Cambodia stems from three main sources: indigenous beliefs that they are descended from the Naga, as told in the legend of Preah Thong and Neang Neak; Brahmanic beliefs that see the Naga as a deity; and Buddhist beliefs that view the Naga as a protector of the religion. Therefore, the Naga symbol appears in art and ancient sites as a representation of ancestry, auspiciousness, and abundance. The belief in the Phaya Naga has been deeply integrated into people's lives and religions, influencing various rituals. It has also become a crucial part of the long-standing culture, for example, the practice of calling a man who is about to be ordained a "Nak," which reflects the seamless integration of traditional beliefs with Buddhist principles and their continued existence as part of the Mekong communities' way of life to this day.

Keywords: Cambodia; Mekong River Communities; Naga

บทนำ

ในประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของมนุษย์นั้น โดยมากมนุษย์มีความเชื่อในทางศาสนาที่มีเหตุผลบ้างไม่มีเหตุผลบ้าง ต่างกันไปตามแต่ละพื้นที่ของโลก ในยุคแรกมนุษย์ได้เริ่มสร้างวัฒนธรรมทางความเชื่อจากการยึดถือเอาสิ่งที่อยู่รอบตัว ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้หรือภูเขาเป็นต้นเป็นที่พึ่ง ต่อมาได้

พัฒนามาเป็นการนำเอาสัตว์บางชนิดเป็นที่พึ่งโดยเห็นว่า สัตว์บางชนิดเป็นสัตว์ที่มีความพิเศษ หรือมีอิทธิพลต่อจิตใจของมนุษย์ เช่น ช้าง กระต๊อ และงู เป็นต้น (กิตติ วัฒนธรรมาตม์, 2547) โดยเห็นว่าสัตว์เหล่านี้อยู่ในฐานะที่เป็นตัวแทนของพระเป็นเจ้า เป็นสัตว์ที่มีคุณสมบัติพิเศษภายในตัวเอง เป็นสัตว์ที่มีพิษหรือดุร้าย และเป็นสัตว์ที่สามารถนำเอาประโยชน์มาให้กับผู้ที่ครอบครองเคารพบูชา ซึ่งงูถือว่าเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่มนุษย์ให้ความเคารพนับถือ และบูชากันในมิติความเชื่อดังกล่าวมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน การที่มนุษย์มีความเชื่อเรื่องงู มีพื้นฐานความเชื่อมาจากแนวคิด 2 ประการ คือแนวคิดด้านมานุษยวิทยาและแนวคิดด้านศาสนา (สมบัติ พลายน้อย, 2535) แนวคิดทางมานุษยวิทยาเห็นว่า มนุษย์มีความเชื่อเกี่ยวกับงูหรือพญานาค เนื่องจากเห็นว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์แห่งพืชพันธุ์ธัญญาหาร ความเชื่อเกี่ยวกับการดำรงเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ โดยเห็นว่างูเปรียบเหมือนสัญลักษณ์ของการกำเนิดชีวิตใหม่ หรือเชื่อว่างูมีลักษณะรูปร่างที่คล้ายคลึงกับอวัยวะเพศชาย จึงมีนัยของการมีความหมายการให้กำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษย์ หรือตามที่ปรากฏในความเชื่อเรื่องงูสายรุ้งของชาวพื้นเมืองในประเทศออสเตรเลีย ที่มีความเชื่อว่า ลักษณะการขดตัวของงูยักษ์ที่คดโค้งไปมาเปรียบเสมือนทางผ่านของวิญญาณ ที่จะเข้าสู่ครรภ์ของเพศหญิงในการกลับมาเกิดใหม่ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2543) งูเป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์ ทำหน้าที่ในการคุ้มครองปกป้องกษัตริย์ เช่น งูของยูเรอัสหรือมังกรของจีน และงูเป็นสัญลักษณ์ของอาณาจักรไต้บาดาล (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2533)

งูหรือพญานาคเป็นสัตว์ที่มีอยู่ในเนื้อหาของวัฒนธรรมโบราณ ในความเชื่อของมนุษย์มาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน โดยมีอยู่ทั้งในเนื้อหาของความเชื่อเกี่ยวกับชีวิต การเพาะปลูก ศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรมเมื่อพิจารณาจากความเชื่อในทุกด้านพบว่า งูหรือพญานาคนั้น เป็นสัตว์ที่มนุษย์ให้ความเคารพบูชามาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ในทางพระพุทธศาสนา คำว่า นาค หรือพญานาค โดยทั่วไปแล้ว หมายถึงงูขนาดใหญ่ที่แผ่พังพาน และมีภพอยู่ในใต้พื้นดิน เรียกว่า นาคาโลก และเมืองบาดาล พญานาคเป็นสัตว์ทิพย์มีฤทธิ์สามารถบันดาลให้เกิดสิ่งต่างๆ ตามที่ตนปรารถนา นอกจากนั้นแล้ว พญานาคยังมีความหมายอีกหลายประการ เช่น หมายถึง ช้าง พระราชา ต้นกาคะทิง หรือผู้เป็นพระชินาสพ ส่วนคำว่า พญานาค หมายถึง ผู้เป็นพระราชา แห่งนาค หรือผู้เป็นใหญ่กว่านาคทั้งปวง (พิเชฐ สายพันธ์, 2535)

ส่วนในศาสนาฮินดู พญานาคคือสิ่งมีชีวิตกึ่งเทพที่มีอำนาจวิเศษ อาศัยอยู่ในโลกใต้น้ำที่เรียกว่าบาดาล มีรูปลักษณ์ได้หลายแบบตั้งแต่เป็นงู และมนุษย์ครึ่งงู เป็นผู้พิทักษ์สมบัติ พญานาคมีบทบาทสำคัญในตำนานต่างๆ เช่น พญานาคนันทนาคราชเป็นบัลลังก์ของพระวิษณุเทพ และพญาวาสูกี เป็นเชือกกวนเกษียรสมุทรในคราวทำพิธีกวนน้ำอมฤตของเทวดากับอสูร และตักษกะนาคราชเป็นศัตรูของพระอรชุนในมหาภารตยุทธ ลักษณะและบทบาทของพญานาคนั้น พญานาคเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีพลังอำนาจพิเศษ และมหัศจรรย์เร้นลับ พญานาคอาศัยอยู่ในโลกใต้น้ำ ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยสมบัติ เรียกว่านาคโลก (อรพิมพ์ บุญอาภา, 2524) และยังเกี่ยวข้องกับแหล่งน้ำต่างๆ เช่น แม่น้ำ ทะเลสาบ

และมหาสมุทร พญานาคมักทำหน้าที่ปกป้องสมบัติล้ำค่าต่างๆ และพญานาคมีเครื่องหมายสวัสดิเกะบนศีรษะของนาคทุกคน นอกจากนี้ พญานาคทุกคนยังมีดวงแก้ววิเศษประจำตัวอีกด้วย (ยมโดยเพ็งพงศา, 2521)

ในวัฒนธรรมกัมพูชา พญานาคเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่ปรากฏในตำนานกำเนิดประเทศ โดยเฉพาะตำนานพระทองนางนาค ซึ่งเป็นการอภิเษกสมรสของเจ้าชายอินเดีย (พระทอง) กับนางนาค (ลูกสาวพญานาค) ถือเป็นกำเนิดอาณาจักรฟูนาน และต่อมาได้สืบทอดมาสู่ราชวงศ์กัมพูชา พญานาคยังเป็นสัญลักษณ์ของ ความศักดิ์สิทธิ์ การคุ้มครอง และความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับน้ำและฟ้าฝน องค์ประกอบเหล่านี้สะท้อนในสถาปัตยกรรม และศิลปะของกัมพูชา เช่น อนุสาวรีย์พระทองนางนาคที่สร้างขึ้นมาเพื่อระลึกถึงตำนานนี้ ต้นกำเนิดของชาติกัมพูชา คือตำนานพระทองนางนาค แสดงถึงการรวมกันระหว่างชาวต่างชาติ (พระทอง) และชนพื้นเมือง (นางนาค) ทำให้เกิดอาณาจักรเขมรขึ้นมา ชาวกัมพูชาเชื่อว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์แทนฟ้าฝน และความอุดมสมบูรณ์ และเชื่อว่ามีหน้าที่ปกป้องรักษาดินแดน และผู้คนในเขมรอีกด้วย พญานาคสัญลักษณ์ทางศาสนาในทางพระพุทธศาสนา เชื่อว่าพญานาคมีบทบาทในการปกป้องคุ้มครองพระธรรมคำสอน และเป็นผู้มีจิตบริสุทธิ์ พญานาคกับความเชื่อมโยงกับบรรพบุรุษ กล่าวคือคติความเชื่อบางอย่างเชื่อมโยงพญานาคเข้ากับบรรพบุรุษของชาวเขมร พญานาคในงานศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม จิตรกรรม และประติมากรรมพบว่า รูปปั้นของพญานาคปรากฏในศิลปะขอมโบราณ ในลักษณะสัตว์ในตำนานที่มีรูปร่างหลากหลาย เช่น มีหลายเศียร และหางยาว อนุสาวรีย์ของพระทองนางนาค ซึ่งอนุสาวรีย์แห่งนี้ เป็นสัญลักษณ์สำคัญ ที่แสดงถึงตำนานการกำเนิดอารยธรรมเขมร จังหวัดพระสีหนุ ประเทศกัมพูชา (พระโสภณวิหารการ (พิศิษฐ์ สุวีโร), 2554) ชาวกัมพูชาเชื่อว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์แทนฟ้าฝน และเป็นสะพานเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับสรวงสวรรค์ และพญานาคมีบทบาทในการปกป้องพระพุทธศาสนา และมีส่วนร่วมในการสร้างวัฒนธรรมเขมรอีกด้วย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2503)

งานวิจัยนี้ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาความเชื่อเรื่องพญานาคของชุมชนสองฝั่งโขงในประเทศกัมพูชา ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม และหลักทางพระพุทธศาสนา โดยผู้วิจัยต้องการวิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างพญานาคในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา กับพญานาคตามความเชื่อ พร้อมทั้งศึกษาบทบาทของพญานาคภายใต้บริบททางสังคมในประเทศกัมพูชา ที่ส่งผลต่อมิติด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น นอกจากนี้ยังนำเสนอประเด็นข้อถกเถียงเรื่องการเมืองการมีอยู่จริงของพญานาคมาพิจารณา ร่วมกับแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องของพุทธศาสนิกชนต่อความเชื่อดังกล่าว เพื่อไขคำตอบและสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจ รากเหง้าทางความเชื่อ และสร้างผลลัพธ์ที่ดีงามให้แก่สังคมในระยะยาวสืบไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องพญานาคในชุมชนสองฝั่งโขง
2. เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องพญานาคในประเทศกัมพูชา
3. เพื่อวิเคราะห์อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อชุมชนสองฝั่งโขง

วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการเก็บข้อมูลเป็นไปตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพประกอบด้วย การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตพฤติกรรม โดยเครื่องมือวิจัยที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นมา จากแนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการเก็บรวบรวมข้อมูลนั้น มีขั้นตอนการดำเนินการ ดังนี้

1. ขั้นตอนที่ 1 การวางแผน ผู้วิจัยวางแผนก่อนการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับการลงพื้นที่เก็บข้อมูล เพื่อให้การเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นไปไปในทิศทางเดียวกัน และได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือได้เนื้อหาที่ได้มีความครบถ้วน และตรงกับวัตถุประสงค์การวิจัย ผลที่ได้ของระยะที่ 1 คือแผนการเก็บข้อมูลภาคสนาม สร้างความคุ้นเคยกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก และมีความสัมพันธ์กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

2. ขั้นตอนที่ 2 การเก็บรวบรวมข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม เป็นขั้นตอนที่ผู้วิจัยลงพื้นที่จริง เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นกรณีศึกษา คือนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา นักวิชาการด้านศาสนา และปรัชญา ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก ปราชญ์ชาวบ้านริมสองฝั่งโขง ผู้บริหาร คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนวิธีการศึกษาเพื่อเก็บข้อมูล ประกอบด้วย การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก ทำการเก็บข้อมูลโดยผู้วิจัยเอง และผู้ช่วยนักวิจัย

3. ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูล เนื่องจากข้อมูลที่ได้จากงานวิจัย เป็นข้อการศึกษาทั้งเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์จากการสัมภาษณ์ เป็นกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ได้จากการสรุปตามสาระสำคัญ ด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา ตามประเด็นหัวข้อดังนี้

4. ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารเนื้อหา (Content Analysis) นำเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา การตรวจสอบด้านข้อมูล คือการพิสูจน์ว่า ข้อมูลที่ผู้วิจัยไดมานั้น ถูกต้องหรือไม่ มีการตรวจสอบ คือการตรวจสอบแหล่งข้อมูล

5. ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ใช้วิธีการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Interview) นำเอาข้อมูลมาเรียบเรียงและจำแนกอย่างเป็นระบบ เมื่อประเด็นใดวิเคราะห์แล้วไม่มีความชัดเจน ก็จะตามไปเก็บ

ข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นเหล่านั้น เพื่อตอบสนองคำถามหลักการตามวัตถุประสงค์ ของการวิจัยข้อมูลเชิงคุณภาพได้นำมาวิเคราะห์เพื่อหาความเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงทฤษฎี

6. การตรวจสอบด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล การใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลต่างกัน เพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน เช่น ใช้วิธีการสังเกตควบคุม กับการกับการซักถามพร้อมกัน คือการศึกษาข้อมูลจากแหล่งเอกสารประด้วยกันนั่นเอง และสรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะต่างๆ

ผลการวิจัย

1. จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า ในชุมชนสองฝั่งโขงมีความเชื่อเรื่องพญานาคมาจากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท จากนั้นเกิดพัฒนาการความเชื่อมาจากแนวคิดเรื่องพญานาคในบริบทสังคมอินเดีย เริ่มมาตั้งแต่สมัยวัฒนธรรม ลุ่มแม่น้ำสินธุ ซึ่งมีการค้นพบหลักฐานที่ระบุว่า ชาวตราวิเดียนชนพื้นเมืองนั้นนับถือนาคหรือรู้ว่าเป็นเทพเจ้า และในภายหลังได้ถูกอารยันเข้ามายึดครอง และความเชื่อเรื่องพญานาคได้ถูกกลดทอนความศักดิ์สิทธิ์ลง จากเดิมเป็นเทพเจ้าก็ได้กลายมาเป็นบริวารของเทพเจ้า คือพระอินทร์ ซึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ในยุคแรก และในยุคต่อมาก็ยังอยู่ในฐานะของบริวารของเทพเจ้าองค์สำคัญ เช่น พระวิษณุเทพ และพระศิวะเทพ และศาสนาพราหมณ์ได้สร้างวาทกรรมขึ้นมา เกี่ยวกับการกำเนิด และที่มาของพญานาคว่า เกิดมาจากนางกัทรุกักับพระกัศยปฤชี โดยเป็นการเกิดภายใต้อำนาจการสร้างของเทพเจ้า ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นแล้วได้ปรับเปลี่ยนแนวคิด เรื่องกำเนิดพญานาคใหม่จากเดิมที่เชื่อว่า ถูกเทพเจ้าสร้างมาเป็นการเกิดโดยอำนาจของกรรม คือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือเกิดจากกุศลกรรม คือความปรารถนาที่จะได้ครอบครองสมบัติแบบเดียวกับพญานาค เกิดจากการกระทำผิดพระวินัย (ต้องอาบัติ) แล้วไม่ได้แสดงคืน (อกุศลกรรม) และเป็นการเกิดเป็นพญานาค หรือจากอกุศลกรรม คือความพยายาม เกิดในกำเนิด 4 ประเภท คือ 1) อันทชชะ ได้แก่ นาคที่เกิดจากฟองไข่ 2) ชลาพูชะ ได้แก่ นาคที่เกิดในครรภ์ 3) สังเสทชะ ได้แก่ นาคที่เกิดในถ้ำโคล 4) โอปปาติกะ ได้แก่ นาคที่เกิดโดยการผุดเกิด นาคเมื่อเกิดมาแล้วจะอยู่ภายใต้การปกครองของพญานาค 4 ตระกูล คือ 1) ตระกูลพญานาควิรูปักษ์ 2) ตระกูลพญานาคเอราปละ 3) ตระกูลพญานาคฉัพยาปุตตะ และ 4) ตระกูลพญานาคกัณหาโคตมกะ โดยมีท้าววิรูปักษ์เป็นผู้นำ พญานาคทั้งหลายนั้น จะมีที่อยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ได้แก่ สระน้ำ แม่น้ำ และมหาสมุทร ป่าไม้ และต้นไม้ จอมปลวก บ่อน้ำ และภูเขา โดยจะมีวิมานหรือเมือง อยู่ภายใต้พื้นดินบ้าง แม่น้ำบ้าง โดยเมืองนั้นมีชื่อว่า หิริญวดีบ้าง โภควดีบ้าง วาสนนครบ้าง เมืองนั้นจะอยู่ลึกจากพื้นหลายร้อยโยชน์ สำเร็จด้วยแก้วมณีสว่างไสวอยู่ตลอดเวลา มีอาหารที่เป็นทิพย์ และมีทรัพย์สมบัติ ที่เกิดมาจากมณีสีแดง เรียกว่า มณีนาคราช

ในด้านรูปร่างตามปกติของพญานาค จะมีท่อนรูปร่างเหมือนงูใหญ่ ลำตัวยาว มีเกล็ดเหมือนปลา ตาแดงกำ มีอิทธิฤทธิ์ สามารถแปลงกายได้หลายอย่างตามความต้องการ และเป็นศัตรูกับครุฑ

พญานาคหากขึ้นมาสู่โลกมนุษย์จะกลายร่างเป็นงูหรือมาณพुरुปงาม ตามปกติพญานาคจะมีอุปนิสัย ที่มีโทษเป็นพื้นทำให้โกรธง่าย เป็นเหตุให้ต้องรักษาอารมณ์ด้วยธรรมข้อหนึ่ง คือความเมตตากรุณา พญานาคยังมีอุปนิสัยโดยรวม คือรักความสะอาด รู้จักบุญคุณผู้อื่น ชอบสะสมสมบัติ ชอบอุปถัมภ์ผู้ ปฏิบัติธรรม พญานาคมีบทบาทสำคัญ คือการเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา และยังเป็นผู้ ปฏิบัติธรรม เพื่อมุ่งหวังการได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดี พญานาคไม่ได้มีชีวิตเป็นอมตะ

2. จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคของกัมพูชาแบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ 1) ความเชื่อเรื่องพญานาคที่อยู่ทางตอนเหนือ คือแถบตั้งแต่เวียงจันทน์ไปจนถึงภาคใต้ของจีน คือ มณฑลเสฉวนที่บรรดานักวิชาการไทยในอดีต สันนิษฐานกันว่า คนไทยมาจากเขอันไต้หวัน ซึ่งเป็น ดินแดนที่เป็นเจ้าตำรับของความเชื่อ เรื่องพญานาคผู้เป็นบิดา หรือบรรพบุรุษของคนลาวไท 2) ความ เชื่อเรื่องพญานาคที่อยู่ทางตอนกลางใต้ คือตั้งแต่สกลนครมาจนถึงกัมพูชา และเวียดนาม โดยพื้นที่ทั้ง สองส่วนนั้น ในยุคโบราณต่างนับถือสัตว์ประจำเผ่าของตน เช่น งู กบ จระเข้ หมา เป็นต้น แต่กระแส ของการนับถืองูนั้นมีมากกว่า และภายหลังได้พัฒนามาเป็นลัทธิบูชา ซึ่งคนในชุมชนสองฝั่งโขงในยุค นั้นต่างนับถือกัน และต่อมาได้พัฒนามาเป็นการนับคือนาคที่เป็นวิญญูณบรรพบุรุษประจำเผ่า และ พัฒนามาเป็นเรื่องของพญาแถน หรือเทพเจ้าสูงสุด ระยะเวลาชาวอินเดียได้อพยพเข้ามาทางตอนใต้ (กัมพูชา) และได้แต่งงานกับนางนาค หรือชนพื้นเมืองพร้อมกับสถาปนารัฐที่ปกครองโดยกษัตริย์ และ มีศาสนาพราหมณ์เป็น ศาสนาประจำชาติ ทำให้เผ่านาคทางตอนใต้เลิกนับถืองู และนาคที่เป็นความ เชื่อของตน

ส่วนชาวชุมชนทางตอนเหนือ ได้สืบทอดตำนานความเชื่อเรื่องนาค เรื่องแถนของตนเองสืบมา โดยตามความเชื่อดั้งเดิม ถูกกระทบจากทั้งจีน และกัมพูชา เนื่องจากชาวชุมชนสองฝั่งโขงทางเหนือ ปฏิเสธทั้งจีนและขอม ความเชื่อเรื่องนาคของบรรพบุรุษยังคงอยู่ พออพยพลงมาที่เมืองเชียงตุง เชียงทอง เชียงแสน ล้านนาก็ได้อาความเชื่อนั้นมาด้วยพร้อมกับการปฏิเสธอำนาจขอมศาสนาพราหมณ์ ในตำนานของชุมชนสองฝั่งโขงจะมีจุดร่วมกัน คือการปฏิเสธอำนาจขอม และเมื่อมีอำนาจเหนือ ดินแดนล้านช้าง ชาวชุมชนสองฝั่งโขงก็รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ ผ่านสุโขทัย และเชียงใหม่พร้อมกับการผสมผสานความคิด เรื่องพญานาคให้เข้ากับ พระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และนิทานปรัมปราให้หลอมรวมเข้าเป็นเนื้อเดียวกัน และประกาศตนเองว่า เป็นพวคนาค หรือขวานาค เหมือนที่บรรพบุรุษในยุคโบราณได้ประกาศเอาไว้ และความที่ความเชื่อ เรื่องพญานาคของชาวชุมชนสองฝั่งโขงทางตอนเหนือ ไม่ถูกทำลายด้วยอำนาจของจีน อำนาจของ ขอมสิ้นสุดลงในยุคพุทธศตวรรษที่ 12-18 ทำให้เกิดความต่อเนื่องของความเชื่อดังกล่าวมีความมั่นคง และแทรกซึมไปสู่วิถีชีวิตของผู้คน จนกลายมาเป็นระบบวัฒนธรรมตั้งแต่เกิดจนตาย โดยเฉพาะการที่ ชาวชุมชนสองฝั่งโขงยอมรับชัดเจนว่า พญานาค คือเจ้าแผ่นดิน หรือเจ้าที่ ย่อมเป็นการแสดงจุดยืนถึง ความยิ่งใหญ่ของพญานาคในดินแดนสองฝั่งโขงนี้ แม้ว่าจะไม่มีเจ้าแผ่นดินที่เป็นมนุษย์ แต่ก็มีเจ้า

แผ่นดินที่เป็นนาคก็ยอมทำให้ชาวชุมชนสองฝั่งโขงนั้น สามารถที่จะยึดโยงกันโดยวิถีแห่งความเชื่อ เรื่องเป็นลูกหลานพญานาคนี้ได้ และที่สำคัญปัจจุบันนี้ได้มีปรากฏการณ์ทางธรรมชาติหลายอย่างที่ เกิดขึ้น ความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวชุมชนสองฝั่งโขงนั้นมีพัฒนาการมาจากลัทธิบูชา ความเชื่อ เรื่องศาสนาผีแถนผีเจ้าเมือง หรือผีนาคนบรพบุรุษ ศาสนาพราหมณ์และ พระพุทธศาสนาเถรวาท นิกายลังกาวงศ์ ที่ผ่านยุคสมัยต่างๆ พญานาคในชุมชนสองฝั่งโขงมีกำเนิดมาจากงูเนื่องจากยุคดึกดำบรรพ์นับถือลัทธิบูชา เกิดมาจากการสร้างของแถน เป็นความเชื่อที่เกิดมาจากความเชื่อว่าแถนเป็น ผู้สร้างสรรพสิ่ง และเกิดมาจากการสร้างของพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ และเกิดมาจากกรรมคือ การทำบุญและบาปละเคล้ากันไป หรือการถูกฆ่าด้วยแรงแค้น และแรงการสาปแช่ง

ตามหลักคำสอนของ พระพุทธศาสนาเถรวาท พญานาคในชุมชนสองฝั่งโขงนั้นมีกำเนิด 4 ประเภท มีผู้ปกครองร่วมกันคือพระอินทร์แม่น้ำโขงนั้นมีพญานาค 2 ตนเป็นใหญ่ คือพญาศรีสุทโธ นาคาราช และพญาศรีสัตนาคราชดูแลฝั่งไทยและลาว หลักฐานที่แสดงให้เห็นได้ชัดเจนถึงความเชื่อ เรื่องพญานาคที่เคยมีมาในอดีต และมีต่อไปในอนาคต เพราะมีเชื่อมาต่อยอดความเชื่อของผู้คนให้ก้าว ไปกับความเชื่อ เรื่องพญานาคอยู่ตลอดเวลา ยิ่งเป็นความมั่นคงทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม ประเพณี และเศรษฐกิจของบ้านเมือง ในชุมชนสองฝั่งโขงเป็นอย่างยิ่งที่ได้สืบทอดความเชื่อนี้มายาวนาน

3. วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า ความเชื่อของชุมชนสองฝั่งโขงเชื่อว่า พญานาคมีสถานะในการ เป็นผู้รับใช้พระพุทธศาสนาจากการมอบหมายของพระพุทธองค์ เมื่อคราวที่ได้ทรงเสด็จมาเพื่อ ประกาศพระศาสนา ชาวชุมชนสองฝั่งโขงเชื่อว่า พญานาคมีภพอยู่ที่แผ่นดิน และอยู่ที่แม่น้ำ มีวิมาน แก้วรองรับ และมีการเป็นอยู่เหมือนมนุษย์ แต่สามารถแปลงกายได้ด้วยฤทธิ์เป็นรูปร่างอย่างไรก็ได้ อาหารของพญานาคในความเชื่อของชุมชน มีทั้งอาหารสด อาหารแห้ง และอาหารทิพย์ ตามแต่ชั้นภูมิ ของพญานาคที่ได้อุบัติในภพภูมินั้น หน้าตาของพญานาคในความเชื่อของชุมชนสองฝั่งโขง มีรูปร่างใน 2 ลักษณะ คือรูปร่างที่เป็นนาคจะมีลักษณะเป็นงูขนาดใหญ่ มีหงอนสีแดง แผงคอเหมือนม้า สีผิวนั้น จะแตกต่างกัน เขียวบ้าง ดำบ้าง ขาวบ้าง เทาบ้าง สุดแต่ภูมิหรือภพที่เกิด ขนาดรูปร่างจะใหญ่ยาว มาก สามารถที่จะเคี้ยว หรือฆ่าช้างได้เป็นตัว รูปร่างนเรมิตจะมีรูปร่างหลากหลายเป็นมนุษย์บ้าง เป็น สัตว์บ้าง เป็นเทวดาบ้าง ทั้งสองรูปแบบจะมีความต่างกันตามแต่ผู้เป็นเจ้าของจะนเรมิตให้เป็นไป ตามนั้น พญานาคในความเชื่อของชาวชุมชนสองฝั่งโขงเป็นสัตว์ทิพย์ที่มีฤทธิ์สามารถไปมาโดยการ กำหนดจิตตามที่ประสงค์ เช่น การขึ้นมาสู่เมืองมนุษย์จะไม่อยู่ในรูปของนาค แต่เป็นการมาในรูปของ สัตว์ และผู้ทรงศีล แต่จะมาในรูปของนาคเฉพาะกรณีที่จำเป็นเท่านั้น และฤทธิ์ของนาค ตามความเชื่อ ของชาวชุมชนสองฝั่งโขง คือการสร้างปรากฏการณ์บังไฟพญานาค

ประเด็นที่ยังเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับความเชื่อ เรื่องพญานาคของชุมชนสองฝั่งโขง โดย ข้อเท็จจริงดังต่อไปนี้ 1) ประเด็นเรื่องความมีอยู่จริงพบว่า พญานาคในความเชื่อของชุมชนสองฝั่งโขง มีอยู่จริง ถือว่าเป็นพญานาคในพระพุทธศาสนาด้วย จึงกำเนิดเหมือนกับที่ปรากฏในคัมภีร์

2) ประเด็นเรื่องอิทธิพลของความเชื่อ เรื่องพญานาคที่มีต่อชุมชนสองฝั่งโขงพบว่า พญานาคนั้นมีอิทธิพลต่อผู้คนในชุมชนสองฝั่งโขงทุกด้านทั้งการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ การศึกษา และวัฒนธรรมตั้งแต่เกิดจนตาย 3) ประเด็นเรื่องจักรวาลวิทยา เมื่อศึกษาโดยครบถ้วนแล้วพบว่าพญานาคในความเชื่อของชุมชนสองฝั่งโขง มีภพอยู่ในระบบจักรวาลของพระพุทธศาสนา คือชั้นกามาจรภูมิที่ไม่จัดเป็นอบาย 4) ประเด็นด้านการตีความพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในชุมชนสองฝั่งโขงตีความได้หลายประการ เช่น พญานาคคือผู้ปกครอง ผู้สร้างเมือง ผู้ทำลายเมือง ผู้ให้ความอุดมสมบูรณ์ในธรรมชาติ ผู้รักษาพระพุทธศาสนาในดินแดนสองฝั่งโขง และที่สำคัญคือพญานาคเป็นสัญลักษณ์แทนผู้คนในชุมชนสองฝั่งโขงทั้งหมด 5) ประเด็นเรื่องปัจจัยที่เป็นบ่อเกิดพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในชุมชนสองฝั่งโขง เกิดมาจากเหตุปัจจัยสำคัญ คือศาสนาท้องถิ่น และพระพุทธศาสนา ส่วนศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลน้อยมาก เนื่องจากว่าชาวชุมชนสองฝั่งโขงนั้นต่อต้านขอม และสิ่งที่เกี่ยวข้องขอมมาก่อนแล้ว 6) ประเด็นเรื่องคุณค่าพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคให้คุณค่าทั้งแก่ตนเอง และสังคม โดยเฉพาะคุณค่าของการสำนึกรากเหง้า และบรรพบุรุษของตนของคนในชุมชนสองฝั่งโขง ที่ได้สร้างวัฒนธรรม และคติความเชื่อพญานาคนี้ขึ้นมา และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนานกว่าหนึ่งพันปี ความเชื่อเรื่องพญานาคก่อให้เกิดการกินต้อยตักแก้มผู้ที่เกี่ยวข้อง 7) ประเด็นเรื่องท่าทีพบว่า สังคมต้องมีท่าทีต่อพญานาค หรือความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวชุมชนสองฝั่งโขงทั้ง 4 ลักษณะคือ 1) ยอมรับการมีอยู่ทั้งในแง่ของตัวตนของพญานาค และสัญลักษณ์ที่มีอยู่ของพญานาค 2) ยอมรับในสิ่งที่เนื่องกับนาคคือวัฒนธรรมประเพณีที่สำคัญ 3) ยอมรับว่าต้องศึกษาเรื่องพญานาคให้ถ่องแท้ และเข้าใจไม่หลงใหลได้ปลื้มไปกับกระแสนิยม หรือข่าวคราวที่เกี่ยวข้องต้องศึกษาถึงความจริงเรื่องพญานาคในแง่โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมให้ชัดเจน 4) ท่าทีในการร่วมอนุรักษ์ และส่งเสริมความเชื่อเรื่องพญานาค ในวิถีทางที่ถูกต้องดีงามอีกด้วย

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาเรื่องอิทธิพลเรื่องพญานาคที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา พบว่าพญานาคมิใช่เพียงตัวละครในตำนานหรือสัญลักษณ์ทางศิลปกรรม แต่ยังเป็นส่วนสำคัญของวิถีชีวิต ความเชื่อพื้นบ้าน และการปฏิบัติทางศาสนา ผลการวิจัยนี้สามารถอภิปรายและเชื่อมโยงกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในหลายมิติ ทั้งด้านศาสนา ศิลปะวัฒนธรรม พิธีกรรม และสังคม

1. พญานาคในคติศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและอิทธิพลต่อพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าคติความเชื่อเรื่องพญานาคในกัมพูชามีรากฐานสำคัญมาจาก ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนาเถรวาท งานวิจัยของยมโดย เฟ็งพงศา พบว่า ครุฑและนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลีถือกำเนิดจากพระกัศยปองค์เดียวกัน แต่เป็นลูกต่างมารดา ทำให้เป็นปฏิปักษ์กันตามกรรมและธรรมชาติ แต่บางครั้งสามารถเป็นมิตรกันได้เมื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า การปรากฏของพญานาคในคติ

พราหมณ์-ฮินดูมีลักษณะกึ่งเทพ สามารถแปลงกายได้ อาศัยในเกษียรสมุทร เป็นบัลลังก์พระนารายณ์ และเป็นสัญลักษณ์ของความยุติธรรม ความมั่งคั่ง และความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งลักษณะดังกล่าวได้ถูกนำมาผสมผสานกับความเชื่อทางพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในเขตลุ่มน้ำโขงและกัมพูชา (ยมโดย เฟิงพงศา, 2521)

พญานาคในพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้เป็นเพียงสัตว์วิเศษ แต่ถือเป็น สัตว์โลกที่อยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม ตามที่ปรากฏในงานวิจัยของ พระโสภณวิหารการ โดยพญานาคมีการเกิดหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ เกิดในฟองไข่ (อัมชชะ) เกิดในครรภ์ (ชลาพูชะ) เกิดในถ้ำโคล (สังเสทชะ) และเกิดแบบผุดขึ้นเอง (โอบปาติกะ) พญานาคแต่ละตนอยู่ภายใต้การปกครองของท้าววิรูปักษ์ ซึ่งเป็นหนึ่งในท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่ พญานาคเหล่านี้จะอาศัยอยู่ในนาคพิภพ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา แม่น้ำ ภูเขา มหาสมุทร และใต้แม่น้ำ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพญานาคในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นทั้งตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ และตัวแทนของ การคุ้มครองพระพุทธศาสนา ในเวลาเดียวกัน

2. พญานาคกับพิธีกรรมและวิถีชีวิตชุมชน ผลการวิจัยยังชี้ให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องพญานาคในกัมพูชามีบทบาทสำคัญต่อ พิธีกรรมและวิถีชีวิตประจำวันของประชาชน และสอดคล้องกับงานวิจัยของกิตติพัฒน์ เพชรทอง ที่พบว่าในบริบทของสังคมอีสานและลุ่มน้ำโขงพญานาคมีบทบาทในฐานะผู้ศักดิ์สิทธิ์และผู้บันดาลความอุดมสมบูรณ์ การจัดพิธีบูชาพญานาค เช่น พิธีบุญบั้งไฟ พิธีไหลเรือยาว หรือ พิธีปลูกบ้านสร้างเรือน เป็นการสร้างความสามัคคีและจริยธรรมขั้นพื้นฐานให้กับชุมชน งานวิจัยในกัมพูชาพบลักษณะคล้ายกัน โดยชุมชนมีการบูชาพญานาคเพื่อขอฝนและอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตร รวมถึงการรักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น แม่น้ำ ศาล หรือวัดที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพญานาคไม่ได้อยู่เพียงในตำนาน แต่ยังมีบทบาทเป็น ศูนย์รวมทางจิตใจและสังคม ของประชาชน (กิตติพัฒน์ เพชรทอง, 2545) นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาสมพร อนุบาลโย (จิตรกล้า) ที่พบว่าความเชื่อเรื่องพญานาคในเขตชุมชนคำชะโนด มีบทบาทในการเสริมพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น บ่อน้ำและป่าศักดิ์สิทธิ์ โดยเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้คุ้มครองและรักษาโรค ผู้ที่จะเข้าไปต้องทำพิธีขออนุญาต เพื่อความปลอดภัย ซึ่งเป็นการสะท้อนบทบาทของพญานาคในฐานะผู้คุ้มครองธรรมชาติและชุมชน ทั้งยังสะท้อนความเชื่อทางจิตวิญญาณที่ผูกโยงกับวิถีชีวิตของผู้คน (พระมหาสมพร อนุบาลโย (จิตรกล้า), 2550)

3. การปรับตัวของความเชื่อและพญานาคในยุคปัจจุบัน ผลการวิจัยยังพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในกัมพูชาและลุ่มน้ำโขงมี พลวัตตามสภาพสังคม ชี้ให้เห็นว่านาคได้กลายเป็น สินค้าทางวัฒนธรรม และกลายเป็นจุดขายในกิจกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องพญานาคไม่ได้คงที่ แต่สามารถปรับตัวเข้ากับยุคสมัยและบริบททางเศรษฐกิจและสังคม การปรับตัวดังกล่าวไม่เพียงแต่สะท้อนด้านเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึง การผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับศาสนาและวิถีชีวิตสมัยใหม่ เช่น การจัดงานเทศกาลบั้งไฟพญานาค หรือกิจกรรมเชิงท่องเที่ยวเชิง

ศาสนา ทำให้พญานาคกลายเป็น สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทหลายมิติ ทั้งทางศาสนา การเมือง การปกครอง สังคม และเศรษฐกิจ

4. พญานาคในฐานะสัญลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรม ผลการวิจัยชี้ว่าพญานาคในพระพุทธศาสนากัมพูชาไม่ใช่เพียงสัตว์วิเศษ แต่ยังเป็น ตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ อำนาจ ความดี และการปกป้องศาสนา สอดคล้องกับงานวิจัยของวิเชียร นามการ ที่พบว่า พญานาคในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีหลายตระกูลและประเภท แต่ละตระกูลมีบทบาทชัดเจน เช่น ตระกูลวิรูปักษะเป็นใหญ่ที่สุดและมีบทบาทในการปกครองสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา การแบ่งชนิดและลำดับชั้นของพญานาคยังสะท้อนแนวคิดเรื่อง ความประเสริฐ ความบริสุทธิ์ และผลแห่งกรรม ที่พุทธศาสนาเถรวาทยึดถือ ยิ่งไปกว่านั้น ผลการวิจัยยังพบว่าพญานาคมีบทบาทเป็น ผู้ปฏิบัติธรรมและผู้สนับสนุนพระพุทธศาสนา เช่น การปกป้องพระพุทธศาสนสถาน การช่วยเหลือพระพุทธเจ้า หรือการแสดงฤทธิ์เพื่อสนับสนุนความถูกต้องทางธรรมชาติและศีลธรรม ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าพญานาคไม่ได้อยู่เหนือธรรมชาติ แต่เป็นส่วนหนึ่งของระบบคุณธรรมและศีลธรรมที่ประชาชนสามารถเรียนรู้และปฏิบัติตาม (วิเชียร นามการ, 2555)

5. ความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อดั้งเดิมกับวัฒนธรรมกัมพูชา งานวิจัยนี้ยังแสดงให้เห็นถึงการสืบทอดและปรับใช้คติความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นกัมพูชา เช่น การจัดพิธีกรรมบูชาพญานาค การใช้สัญลักษณ์พญานาคในการตกแต่งวัดหรือสถาปัตยกรรม การเชื่อมโยงพญานาคกับความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติและเกษตร ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของรักชนก ชำนาญมาก ที่ระบุว่าสังคมอีสานและลุ่มน้ำโขงมีความเชื่อเรื่องพญานาคผูกโยงกับการดำรงชีวิต ศิลปะ และพิธีกรรม ซึ่งสะท้อนความต่อเนื่องของคติความเชื่อดั้งเดิมและบทบาทของพญานาคในฐานะสัญลักษณ์ของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (รักชนก ชำนาญมาก, 2561)

นอกจากนี้ การศึกษายังพบว่า คติพญานาคในกัมพูชาและไทยมีความคล้ายคลึงกันในหลายประเด็น เช่น การเป็นสัตว์วิเศษ การมีอิทธิฤทธิ์ สามารถแปลงกายได้ การมีบทบาทปกป้องพระพุทธศาสนา และเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีลักษณะเฉพาะของแต่ละพื้นที่ เช่น บริบทพิธีกรรมและวิถีชีวิตที่แตกต่างกันตามสภาพภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น

จากการอภิปรายสามารถสรุปได้ว่า พญานาคในพระพุทธศาสนากัมพูชาเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่มีความซับซ้อนและหลากหลายมิติ ทั้งในด้านศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และสังคม พญานาคไม่ได้เป็นเพียงตำนานหรือสัญลักษณ์ทางศิลปกรรมเท่านั้น แต่ยังเป็น ตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ พลังธรรมชาติ ความบริสุทธิ์ และการปกป้องศาสนา ทั้งยังเป็นกลไกที่เชื่อมโยงชุมชน สร้างความสามัคคี และส่งเสริมคุณค่าทางจิตวิญญาณ ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในด้านคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระพุทธศาสนาเถรวาท และความเชื่อพื้นบ้าน ซึ่งล้วนสะท้อนบทบาทและอิทธิพลของพญานาคที่มีต่อสังคม วัฒนธรรม และศาสนาอย่างชัดเจน

โดยรวมแล้ว งานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่าพญานาค เป็นทั้งสัตว์วิเศษ ผู้ปฏิบัติธรรม ผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนา และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์เชิงซ้อนระหว่างศาสนา ความเชื่อพื้นบ้าน และวิถีชีวิตของชุมชน ก่อให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อบทบาทของพญานาคในกัมพูชา และยังสามารถนำไปขยายผลในบริบทภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงหรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้

องค์ความรู้ใหม่

จากการวิจัยเรื่องอิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา สามารถสรุปเป็นองค์ความรู้ใหม่เชิงวิชาการโดยแบ่งออกเป็นประเด็นสำคัญดังนี้

1. **ผังมโนทัศน์** พญานาคในระบบจักรวาลวิทยาเถรวาท พญานาคไม่ใช่ "เทพเจ้าอมตะ" แต่เป็น "สัตว์โลกตามกฎแห่งกรรม" ที่มีสถานะกึ่งเทพกึ่งเดรัจฉาน ซึ่งสามารถเขียนสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

มิติ	คำอธิบายเชิงวิชาการ
สถานะทางภพภูมิ	เป็นสัตว์เดรัจฉานชั้นสูง (สุคติเดรัจฉาน) สังกัดชั้นจาตุมหาราชิกา ภายใต้การปกครองของ ท้าววิรูปักษ์
การกำเนิด (โยนิ 4)	เกิดได้ทุกรูปแบบ: โข (อัญชชะ), ครรรภ์ (ชลาพูชะ), เถ้าโคล (สังเสทชะ), และโตทันที่ (โอบปาติกะ - ชั้นสูง)
ตระกูลหลัก (4)	วิรูปักษ์ชะ (ทอง), เอรापละ (เขียว), ฉัพยาปุตตะ (รุ้ง/เลื่อมประภัสสร), กัณหาโคตมะ (ดำ)
ข้อจำกัดทางสถานะ	แม้มีฤทธิ์แปลงกายได้ แต่จะคืนร่างเดิมใน 5 สภาวะ: เกิด, ลอกคราบ, สมสู่, หลับ, และตาย

2. **โมเดลความสัมพันธ์** พญานาคกับพระพุทธศาสนา งานวิจัยชี้ให้เห็นว่าพญานาคทำหน้าที่เป็น "พุทธบริษัทฝ่ายทิพย์" ที่มีบทบาทสำคัญ 3 ประการ คือ ผู้พิทักษ์ (The Guardian): ปราบกษัตริย์ในตำนาน "มจลินท์นาคราช" และการเป็นบันไดนาค/ช่อฟ้า เพื่อปกป้องเขตพุทธาวาสจากสิ่งชั่วร้าย ผู้บำเพ็ญ (The Practitioner): แม้บรรลุนิพพานในชาติที่เกิดเป็นนาคไม่ได้ (เพราะเป็นเดรัจฉาน) แต่ใช้การรักษาศีลและฟังธรรมเพื่อ "ยกระดับภพภูมิ" (Up-skilling soul) มุ่งสู่การเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาเพื่อบรรลุนิพพานในอนาคต และพุทธานุสติ (The Inspiration): ผ่านเรื่องราวในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ (ภริทัต, จัมเปยย, สังขปาล) ที่สอนเรื่องความอดทนและการรักษาศีลยิ่งชีพ

3. **พลวัตทางวัฒนธรรม** พญานาคแห่งกลุ่มน้ำโขง (Socio-Cultural Insight) นี้คือส่วนที่เชื่อมโยงความเชื่อในคัมภีร์เข้ากับวิถีชีวิตจริง โดยมีพญานาคเป็น "แกนกลาง" (Core Value):

นอกจากนี้ ในกลไกทางสังคมและจิตวิทยายังมองเห็นว่าพญานาค 1) สัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์: พญานาค = น้ำ = ชีวิต เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่าง "การเกษตร" กับ "พิธีกรรม" 2) จริยธรรมการอยู่ร่วมกัน: การสอนว่าพญานาคมีจริงและไม่ควรเบียดเบียนกัน เป็นการสร้าง "กุศโลบายเชิงนิเวศ" ให้คนเคารพธรรมชาติและแม่น้ำ 3) การจัดการทรัพยากร: ความเชื่อเรื่องพิทักษ์ของนาคช่วยให้ชุมชนดูแลรักษาแหล่งน้ำให้สะอาดและเป็นระเบียบ

4. คุณค่าของความเชื่อเรื่องพญานาค โดยชาวกัมพูชาที่มีความเชื่อคือการยึดมั่นว่าพญานาคเป็นความจริง แม้ว่าสิ่งนั้นจะสามารถพิสูจน์ได้หรือพิสูจน์ไม่ได้ก็ตาม โดยชาวกัมพูชาที่มีความเชื่อเรื่องพญานาคที่เหมือนกัน ถึงแม้ว่าประเด็นเรื่องพญานาคที่ยังเป็นประเด็นที่ถกเถียงกันอยู่ในสังคมถึงความมีอยู่จริงที่มีต่อประเทศกัมพูชา แต่อย่างไรก็ตาม ในเชิงคุณค่านั้นสามารถแบ่งออกเป็น 2 ระดับใหญ่ คือ คุณค่าต่อตัวมนุษย์ และคุณค่าต่อสังคม ดังนี้คือ

1) คุณค่าต่อตัวมนุษย์ เป็นคุณค่าระดับปัจเจกบุคคล โดยชาวกัมพูชาที่มีความเชื่อเรื่องพญานาคว่าไม่ใช่แค่เรื่องงมงาย แต่แฝงไว้ด้วยคติธรรมในการพัฒนาตนเอง ได้แก่ 1)ความไม่ประมาท ดำเนินการท่ามกลางเมืองของพญานาค (เช่น ผาแดงนางไอ่, บึงโขงหลง) สอนให้เห็นความไม่แน่นอนของชีวิต และเตือนใจไม่ให้ละเมียดศีลธรรมหรือจารีตของชุมชน 2) การรักษาสิ่งจะ (คำสัตย์) พญานาคถูกยกย่องว่าเป็นสัตว์ที่รักษาสัญญาอย่างเคร่งครัด ใครผิดสัญญาต้องได้รับวิบากกรรม มนุษย์จึงควรนำมาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต 3) จิตสาธารณะ พญานาคในตำนานมักช่วยเหลือผู้อื่นที่เดือดร้อนและปกป้องพุทธศาสนา สอนให้มนุษย์มีสำนึกในการทำเพื่อส่วนรวมมากกว่าเพื่อตนเอง 4) การศึกษาและปัญญา ทำให้คนในชุมชนเข้าใจประวัติศาสตร์และรากเหง้าของชาติพันธุ์ตนเอง และเปลี่ยนความเชื่อแบบงมงายให้เป็นการเชื่ออย่างมีเหตุผลในฐานะ "ครูผู้สอนธรรม" 5) ความสำเร็จในชีวิต มีกรณีตัวอย่างที่ความศรัทธานำไปสู่การปฏิบัติธรรมและช่วยให้พ้นวิกฤตชีวิตหรือประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานและธุรกิจ

2) คุณค่าต่อสังคมเป็นคุณค่าในระดับส่วนรวม ความเชื่อนี้เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนสังคมและเศรษฐกิจ การสร้างประเพณีและวัฒนธรรม การรื้อฟื้นมรดกชุมชน ความสามัคคี สร้าง "สำนึกร่วม" ของคนสองฝั่งโขงว่าเป็นลูกหลานพญานาคเหมือนกัน เห็นได้ชัดจากปรากฏการณ์ที่คนนับหมื่นออกมารวมตัวกันปกป้องความเชื่อเมื่อถูกลบหลู่ รวมทั้งเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยเปลี่ยนความเชื่อให้กลายเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรม ดึงดูดนักท่องเที่ยวจนเกิดเงินหมุนเวียนในพื้นที่เป็นจำนวนมากต่อปี ทำให้เกิดการพัฒนาคูณภาพชีวิตและสาธารณสุขปโภคในกัมพูชา

บทสรุป

ความเชื่อเรื่องพญานาคให้คุณค่าทั้งแก่ตนเอง และสังคม โดยเฉพาะคุณค่าของการสำนึก รากเหง้า และบรรพบุรุษของตนของคนในชุมชนสองฝั่งโขง ที่ได้สร้างวัฒนธรรม และคติความเชื่อ

พญานาคนี้ขึ้นมา และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนานกว่าหนึ่งพันปี ความเชื่อเรื่องพญานาคก่อให้เกิด การกินดีอยู่ดีแก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง 7 ประเด็น เรื่องทำที่พบว่าสังคมต้องมีทำที่ต่อพญานาคหรือความเชื่อ เรื่องพญานาคของชาวชุมชนสองฝั่งโขง 4 ลักษณะ คือ 1) ยอมรับการมีอยู่ทั้งในแง่ของตัวตนของ พญานาค และสัญลักษณ์ที่มีอยู่ของพญานาค 2) ยอมรับในสิ่งที่เนื่องกับพญานาคคือวัฒนธรรม ประเพณีที่สำคัญ 3) ยอมรับว่าต้องศึกษาเรื่องพญานาคให้ถ่องแท้ และเข้าใจไม่หลงไหลได้ปลื้มไปกับ กระแสนิยม หรือข่าวคราวที่เกี่ยวข้อง ต้องศึกษาถึงความจริงเรื่องนาคในแง่โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมให้ชัดเจน 4) ทำที่ในการร่วมอนุรักษ์ และส่งเสริมความเชื่อเรื่องพญานาค ในวิถีทางที่ ถูกต้องดีงามอีกด้วย

เอกสารอ้างอิง

- กิตติ วัฒนมาตม์. (2547). *สัตว์มงคลและเครื่องรางของขลัง*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- พิเชฐ สายพันธ์. (2535). การศึกษานาคาคติอีสานลุ่มแม่น้ำโขงชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วม สมัย. *วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พระโสภณวิหารการ (พิศิษฐ์ สุวีโร). (2554). ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพญานาคในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาเถรวาท. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศึกษาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2503). *พญานาคที่ปรากฏในงานศิลปกรรม*. ม.ป.ท.
- พระมหาสมพร อนาลโย (จิตรกล้า). (2550). การศึกษาพญานาคในชุมชนคำชะโนด. *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ยมโดย เพ็งพงศา. (2521). ครุฑและนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี. *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก*. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รักษนก ชำนาญมาก. (2561). การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อพญานาคในบริบทสังคมอีสาน. *วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วิเชียร นามการ. (2555). ศึกษาอิทธิพลความเชื่อพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน. *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2533). *แองอาร์ยธรรมอีสาน*. กรุงเทพฯ: มติชน.

สมบัติ ปลายน้อย. (2535). *ลัทธิป่าหิมพานต์*. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อแกรมมี.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2553). *นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์*. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

อรพิมพ์ บุญอาภา. (2524). *นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต
ภาควิชาภาษาตะวันออก. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

